

Inhoud

1.	Heuvelland	2
2.	Einrade	10
3.	Harles	11
4.	Benrather-linie	12
5.	Geschiedenis	21
6.	Perspectief	23
7.	Natuur en landschap	25
8.	Archeologie en historie	26
8.1.	Archeologie en historie in het Vijlenerbos	27
9.	Roverbenden in Overmaas	28
9.1.	Het Meerssener roversnest	29
9.2.	Het bos en de bendes in het collectieve geheugen	30
10.	Tussen verleden en heden: Einrade, toerisme en taalgrenzen	30
11.	Limburgs: tussen traditie en verandering	35
11.1.	Dialectzones en verschuivende taalgrenzen	36
11.2.	Tradities onder druk	37
12.	Historische ontwikkeling van het Limburgs	38
13.	Inleiding: van divergeren naar convergeren	38
13.1.	Status, identiteit en sociaal oordeel	39
13.2.	Dialect en onderwijs	40
14.	Historische ontwikkeling: van Oudnederlands tot Limburgs	41
14.1.	Geschiedenis: Romeinen, Germanen en taalgrenzen	42
14.2.	Keerpunten: Brabantse expansie en standaardisatie	43
15.	Dialectgebruik in de moderne tijd	44
17.	Historische en taalkundige invloeden	63
18.	Transversaliteit en identiteitsvorming	64
24.	Wat is Limburgs?	70
30.	Schrijftaal, spelling en standaardisering	79
31.1.	Nederland	80

1. Heuvelland

De avond valt over het Mergelland. Het Heuvelland ademt rust en verwelkomt de bezoeker. Overal zijn sporen van traditioneel vakwerk zichtbaar, die een schilderachtig gevoel oproepen. Het is alsof we hier eerder zijn geweest. We blijven verlangen naar steeds meer Heuvelland, alsof we er ongemerkt al deel van uitmaken.

Het landschap, met zijn karakteristieke glooiingen, kent een voortdurend spel van stijgen en dalen. Bronbeekjes ontspringen in kwelbossen. We zoeken naar wat ooit verloren is gegaan; herinneringen aan landschappen die door de tijd langzaam zijn verdwenen.

Hier lijkt de idylle nog te bestaan, met aandacht en zorg voor schoonheid. Het landschap leeft volmaakt in zichzelf, onbewust van zijn zeldzaamheid. Het reliëfrijke gebied wordt gekenmerkt door onafgebroken klimmen en afdalen, omzoomd door bossen waarin je gemakkelijk verdwaalt. Soms lijkt het alsof we ergens halverwege zijn, even verloren in onszelf.

In het Heuvelland keren we terug naar wie we waren. Alles uit het verleden komt samen in het heden, op een plek waar ooit niets was. Dit landschap blijft diep verzonken in uiteenlopende tinten groen. Overal zijn er vergezichten, het verlangen van het landschap om zichzelf te kunnen zijn. De ene blik op het landschap volgt de andere op, steeds in wisselende schakeringen groen. Het geheel krijgt soms iets weg van een Mondriaans patroon, met witte vlakken afgewisseld door kromgetrokken zwarte balken; hier is het vakwerk in perfecte harmonie met de hellingen en dalen. Zuid-Limburg toont zich op zijn mooist.

Kronkelige wegen slingeren als linten door het landschap. Deze zogenaamde holle wegen verdwijnen in de bossen, die aan de horizon grenzen. Daarachter wacht weer een ander landschap, dat door ons moet worden ontdekt. Hier leeft het verleden voort in een kleinschalig bocagelandschap. We blijven zoeken, naar herkenning van hoe het vroeger was: als Heuvelland, als idylle.

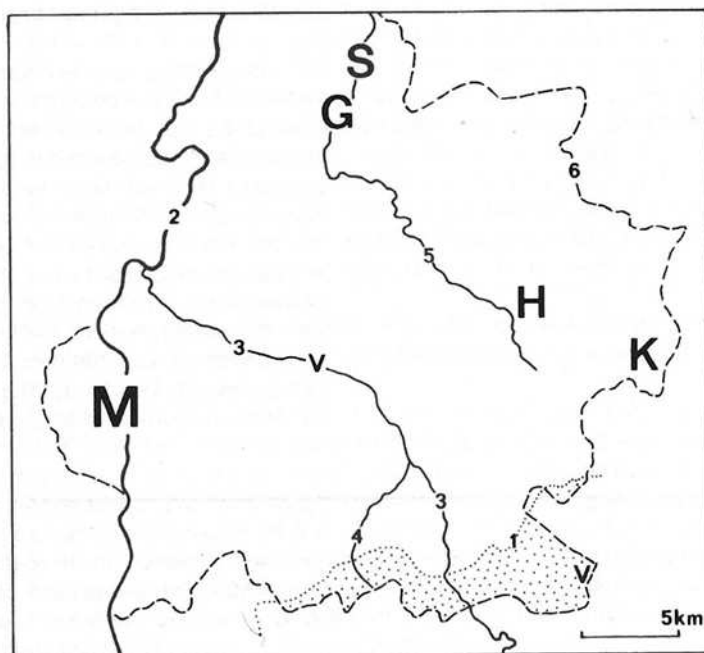
We hervinden het landschap dat uitnodigt tot terugkeer, met al zijn glooiingen en heuvels. Alsof het altijd al zo is geweest, en wij in een moment van herkenning onszelf weer terugvinden. Het krakende vakwerkhuis, met zijn wit-zwarte balken en Mondriaans aandoende gevel, hoort bij een andere tijd – een tijd waarin het Heuvelland zichzelf nog weerspiegelde in zijn bewoners. In alles wat nu niet meer bestaat.

Voorzichtig stappen we de koele schaduw in. Boven ons sluit het bladerdak zich en ontstaat een spel van licht en donker. De weg loopt steil omhoog naar het plateau; het voelt vreemd en bijna onwerkelijk. Enkele wandelaars doorbreken de stilte van de idylle. We weten dat we hier ooit zijn geweest, maar herkennen de route niet meer, noch weten we de weg naar huis. Zomerloof leunt loom tegen de rand van het bos en meidoorns wijzen ons de weg, die overgaat in een holle weg. Een koude dalwind beneemt ons de adem. Om ons heen groeit het zomerloof dicht op. Een uitgesleten geul slingert, waar eigenlijk de weg zou moeten zijn. We vorderen, geflankeerd door nagelkruid en koekoeksbloem. Gefilterd door het bladerdak valt zonlicht op de bosbodem. We lopen door een groene tunnel, op weg naar het licht aan het einde – daar waar alles eindigt en de magie verdwijnt.

De dorpen Vijlen, Einrade, Harles en Holset vormen een bijzonder geheel binnen de driehoek Mechelen, Vaals en Epen. Ze zijn met elkaar verbonden en beschikken zelfs over een uniek microklimaat, gelegen op de hellingen van het Vijlenerbos. Het buurtschap Harles, gelegen tussen Vijlen en Holset, is de woonplaats van de vrijgezel Oswald van Aubel. Harles ligt ten zuidoosten van Vijlen en ten westnoordwesten van de gemeente Vaals. Deze driehoek wordt ook wel 'het onbekende Nederland' genoemd.

De ligging van de Nederlandse Ardennen

1. rand van de streek, 2. Maas, 3. Geul, 4. Gulp, 5. Geleenbeek, 6. rijksgrens. G Geleen, H Heerlen, K Kerkrade, M Maastricht, S Sittard, V Vaals (rechts) of Valkenburg.

Vanuit aardkundig perspectief zijn de Nederlandse Ardennen uniek. De hier aanwezige hooggelegen vlakten zijn het enige landschapselement in Nederland dat informatie biedt over het proces van verwerking en afbraak onder de warme, vochtige klimaatomstandigheden van het Tertiair. Bijzonder zijn de zogenaamde dolines – oplossingstrechters die, buiten enkele andere delen van Zuid-Limburg, nergens anders in Nederland voorkomen. Op geologisch vlak zijn verder het lokale voorkomen van het Boven Carboon, het Akens Zand, het Hervens Zand en enkele oude rivierafzettingen van belang.

Net als de rest van Zuid-Limburg hebben de Nederlandse Ardennen grote ecologische waarde, met talloze planten- en diersoorten die elders in Nederland weinig of niet voorkomen. Deze soortenrijkdom komt niet alleen voort uit de variatie in bodemgesteldheid, maar ook uit de verschillen in (micro)klimaat en de aanwezigheid van diverse, min of meer natuurlijke vegetatietypen, zoals oude bossen, graften, holle wegen, houtsingels en kalkgraslanden. Vermeldenswaard zijn het bijzondere karakter van sommige loofbossen en de zinkflora in het Geuldal.

Bron: H.A. Visscher, Reisboek voor het Nederlands landschap, Unieboek, Bussum (1982).

Oswald warmt zich nogmaals aan zijn houtkachel. Hij staart peinzend voor zich uit. Hier, in zijn bescheiden woning, heeft hij eindelijk gevonden waar hij zo lang naar heeft gezocht: zijn thuis. Harles 12, een vakwerkboerderijtje uit 1839, gelegen in misschien wel het meest on-Nederlandse stukje Nederland, het enige deel van het land dat duidelijk Centraal-Europees aandoet. Verveeld loopt hij naar buiten.

Voor zich ziet hij het heldere water van de Harleserbeek, kronkelend richting het Selzerbeekdal, met in de verte het klooster Mamelis. Zijn blik glijdt naar de fundamenteën van zijn huis: opgebouwd uit grote, blauw-grijze blokken kalksteen – arduin – afgewisseld met grof gehakte blokken kolenzandsteen. Arduin of hardsteen komt uit Namen (B), vandaar de naam Naamse steen. De oorsprong van deze stenen fascineert hem. Komen ze uit een gesloopt gebouw? Of wellicht uit een voorganger van dit huis, waarvan men destijds dacht dat de arduinblokken perfect waren als fundering?

Oswald kijkt nog eens rond en besluit naar binnen te gaan, nu de winterkou steeds verder doordringt. Zittend bij de houtkachel denkt hij stil bij zichzelf na. Hoe is het allemaal zo gelopen? Ooit studeerde hij fysische geografie in Utrecht, maar dat lijkt inmiddels een ver verleden

Een geograaf of aardrijkskundige is iemand die de relatie tussen mens en natuurlijke omgeving onderzoekt, waarbij de nadruk ligt op ruimtelijke samenhangen en het karakter van de bodem. Veel bekende geografen zijn afkomstig uit andere vakgebieden dan de geografie zelf; omgekeerd is bijvoorbeeld Willem Frederik Hermans bekender geworden als schrijver dan als geograaf.

Het beroep van aardrijkskundige of geograaf vereist een universitaire opleiding. In Nederland wordt er binnen de geografie onderscheid gemaakt tussen sociaal-geografen, fysisch-geografen en historisch-geografen.

Verschillende universiteiten bieden gespecialiseerde masteropleidingen aan. Aan de Vrije Universiteit Amsterdam, de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit Utrecht kan men een master in de aardwetenschappen behalen. De Radboud Universiteit Nijmegen, de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit van Amsterdam bieden een master in de sociale geografie aan. In de jaren zestig heeft zich vanuit de sociale geografie de discipline planologie ontwikkeld, waarvoor de Wageningen Universiteit nu als een van de leidende instellingen geldt. De historische geografie, eveneens voortgekomen uit de sociale geografie, wordt tegenwoordig onderwezen aan de Wageningen Universiteit, de

Rijksuniversiteit Groningen, de Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit Amsterdam.

In Vlaanderen bieden de Katholieke Universiteit Leuven, de Universiteit Gent en de Vrije Universiteit Brussel de opleiding 'master in de geografie' aan. Hierbinnen bestaan verschillende afstudeerrichtingen, zoals fysische aardrijkskunde of geowetenschappen, planning en ontwikkeling, landmeetkunde en geodesie. De meer sociaal-georiënteerde richtingen vertonen raakvlakken met economie, sociologie en antropologie.

Met het oog op de taalkundige geschiedenis van de regio onderscheidt men in het na de germanisatie overgebleven Noord-Gallië twee gebieden waarin het Romaans lang stand hield: een strook ten noorden van de huidige taalgrens – ruwweg van Kortrijk tot Aken, behorend tot het uitgestrekte tweetalige gebied in Wallonië en Noord-Frankrijk – en het eentalige Romaanse Moezeldal tussen Trier en Koblenz. In het eerstgenoemde gebied vallen onder meer de Denderstreek, de omgeving van Sint-Truiden, en het zuiden van Nederlands-Limburg (waaronder de Voerstreek en Aken) op. In de streek Aken–Vaals lijkt zelfs op een periode van tweetaligheid een periode van Romaanse eentaligheid te zijn gevolgd.

Dit gebied kenmerkt zich door hybride Germaans-Romaanse plaatsnamen op -iacas, zoals Etenaken, Slenaken, Beutenaken en Sippenaken. Andere relevante plaatsen zijn Aken, Seffent, Schurzelt, Stockheide, Vaals, Lemiers, Harles, Vijlen, Malensbos, Simpelveld, Holset, Mechelen, Eis, Nyswiller, Wylre, Moresnet en Balen.

Historicus Tummers stelde de vraag of Limburg een periode van Latijnssprekenden heeft gekend. Zijn conclusie is dat het gebied tussen Maastricht en Eysden, tijdens de germanisering

van het Gallo-Romaanse Limburg (ten tijde van de Pax Romana), niet langer weerstand bood aan de verspreiding van het Germaans dan de rest van Limburg en in de vijfde eeuw is geermaniseerd. In Maastricht en Oost-Maarland wist een Romaanstalige bevolking zich nog enige tijd te handhaven te midden van Germaanstaligen; deze Romaanssprekenden hebben de herromanisering in de zevende eeuw (die volgde op de germanisering van Noord-Frankrijk en België) vergemakkelijkt. De dorpen Eysden, Gronsveld en Heugem werden daardoor tweetalig. Uiteindelijk bleek deze Romaanse tegenbeweging te zwak voor blijvend succes: de zuidwesthoek bleef Germaans en de Romaanstalige minderheid werd in enkele eeuwen geheel geassimileerd.

Na de gedeeltelijke germanisering van het door de Franken tot aan de Loire veroverde gebied, vond vervolgens een herromanisering plaats. De huidige taalgrens markeert het punt waar deze ontwikkeling tot stilstand kwam. Maastricht (evenals Aken en Keulen) werd in de Merovingische en Karolingische tijd slechts geleidelijk geermaniseerd. De aanwezigheid van de bisschopszetel droeg bij aan het behoud van het Romaans, tot de zetel rond 720 werd verplaatst naar Luik – wat het begin van het einde betekende voor de Romaanse taal in Maastricht. Een ander Romaanstalig gebied lag tussen de Gulp, Geul, Selzerbeek en Eiserbeek – het zogenaamde Romaanse taaleiland Aken-Vaals. Deze streek werd in de Romeinse tijd gekoloniseerd en raakte in en na de volksverhuizingen sterk bebost. In de Merovingische en Karolingische tijd werd het door Romaanstaligen opnieuw ontgonnen, wat resulteerde in plaatsnamen met een Romaanse oorsprong en een Germaanse vorm. Deze namen verwijzen naar herenhoeven (zoals Vijlen,

Nijswiller en Wahlwiller; van villare, behorend tot een landgoed), voormalige grondeigenaren (Mamelis van Mamilo; Harles van Harilo; Slenaken van Sletto/Sledo; Beutenaken van Boto), de aanwezige vegetatie (Holset van hulisetum – hulstbos; Bellet van betuletum – berkenbos; Terziet van rausetum – riet) of de ligging (Schweiberg van excavatum montem – uitgeholde berg, holle weg). De romanisering van dit taaleiland vond uiteindelijk plaats in de 9e tot 10e eeuw, mede als gevolg van immigratie vanuit Romaanstalige gebieden. Deze migranten, vermoedelijk uit Malonne bij Namen, noemden hun nieuwe nederzettingen dan ook naar hun oorspronkelijke woonplaatsen, waaruit bijvoorbeeld Mechelen, Malensbos en Mellechet zijn voortgekomen.

Malensbos werd voor het eerst genoemd in 1208 als 'Malone'. Het lag tussen Mechelen, Vijlen en Vaalsbroek en besloeg rond 1800 nog ruim 140 bunder. Het hoorde bij het hertogdom Limburg en was eigendom van de heer van Vaalsbroek, al hadden ook de bewoners van omliggende hoeven er rechten. In de vroege middeleeuwen werd waarschijnlijk het hele bosgebied, nu opgedeeld in Elzetter-, Vijlener-, Schimper-, Kerper- en Malensbos, met deze ene naam aangeduid. In 1154 werd de Belgische rivier- en bosnaam vermeld als rivum Landuviam in silva Malagnie (de rivier Landuvia of Landoir in het bos Malagnia of Marlagne). Tummers concludeert op basis hiervan dat 'Malagnie' betekent: groot, uitgestrekt woud. Dit wordt ondersteund door de naam van een waterloop bij Mechelen, de Landeus, die opvallende overeenkomsten heeft met de Landoir bij Malonne. Tummers vermoedt dat migranten uit de streek van Namen in de vroege middeleeuwen Zuid-